

□ مرتضی کمالی

کارشناس ارشد رشته مشاوره مدرسه

برنامه‌ریزی درسی پنهان در محیط آموزشگاهی

چکیده

این مقاله با هدف بررسی و تبیین برنامه‌ریزی درسی پنهان و شناخت ویژگی‌ها و ابعاد آن تدوین شده است. با توجه به اینکه برنامه‌ریزی درسی پنهان بعد غیر قابل پیش‌بینی یادگیری است و مواردی فراتر از جنبه رسمی را دربرمی‌گیرد. درعین حال تأثیرات مختلف و عمیقی بر آموزش و تربیت فراگیرندگان می‌گذارد در این مقاله در ابتدا به تعریف مفهوم برنامه‌ریزی درسی به صورت جامع و در ادامه به بررسی برنامه‌ریزی درسی پنهان به صورت اختصاصی پرداخته می‌شود و ویژگی‌ها و تأثیرات مختلف آن در حوزه‌های مرتبط با براساس پژوهش‌های کاربردی و اجرایی در این زمینه نیز ارائه می‌گردد. در پایان به بررسی راهکارهای مناسب برای مقابله و کاهش تأثیرات این نوع برنامه‌ریزی در حوزه‌ی تعلیم و تربیت پرداخته می‌شود.

کلیدواژه‌ها: برنامه‌ریزی رسمی، برنامه‌ریزی پنهان، برنامه‌ریزی پوچ

مقدمه

هر نظام آموزشی در تلاش است تا از طریق طراحی و تدوین برنامه‌های مشخص، انواع دانش‌ها و مهارت‌ها را به دانش‌آموزان انتقال دهد و آن‌ها را برای بر عهده گرفتن نقش‌ها و مسئولیت‌هایشان در زندگی واقعی آماده سازد. دانش‌آموزان در نظام‌های آموزشی تجارب بسیار ارزشمندی فرا می‌گیرند که از طریق برنامه‌های درسی منتقل می‌شود. (فتحی و واحد چوکده، ۱۳۸۵)

برنامه‌ریزی درسی به عنوان یک راهنما جهت انجام فعالیت‌های فرایند آموزش تدوین می‌شود که شامل مراحل مختلفی است. ابتدا نیازسنجی صورت می‌پذیرد و پس از آن اهداف یادگیری با توجه به مبانی تعیین اهداف، مشخص شده و سپس محتوا و مجموعه‌ای از تجارب و فعالیت‌های یادگیری از پیش تعیین شده به صورت رسمی در کتاب‌ها و سایر رسانه‌ها در مراکز آموزش رسمی از پیش‌دبستانی تا دوره‌های آموزش عالی اجرا شده و مورد ارزشیابی قرار می‌گیرند. در این میان، تجارب وجود دارند که در تدوین برنامه‌ریزی درسی به آن‌ها توجه نمی‌شود اما دانش‌آموزان و دانشجویان طی فرایند آموزش و یادگیری، آن‌ها را فرا می‌گیرند و تجربه می‌کنند. مدرسه جایگاهی برای رشد و تربیت همه جانبه

فرزندان یک جامعه است و مدارس بنا به ضرورتی که در زمینه تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان احساس می‌شود، تأسیس شده‌اند. (احمدی، ۱۳۸۵)

در نظام‌های آموزشی، جامع‌نگری و مواجهه همه‌جانبه، دقیق و عمیق با پدیده برنامه‌ریزی درسی از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. در طول تاریخ برنامه‌ریزی درسی، تلاش‌های بسیاری از سوی صاحب‌نظران این رشته صورت گرفته که موجب غنای هرچه بیشتر آن شده است. برنامه‌ریزی درسی به یادگیری و طراحی عناصر و عوامل مختلف آن مربوط می‌شود (اسکندری، ۱۳۸۷).

فرایند یادگیری با عوامل گوناگون ارتباط دارد که هر یک از آن‌ها در جریان و چگونگی یادگیری مؤثر است. استعدادها و توانایی‌های فراگیرنده، محتوای برنامه‌ریزی درسی، نقش معلم، ارتباط متقابل دانش‌آموزان، فضای یادگیری و وسایل آموزشی هر کدام به نوعی در یادگیری مؤثر است. این عوامل باید به صورت یک مجموعه به هم پیوسته عمل کند و هر عامل، جزئی از کل محسوب می‌شود. مجموعه قواعد و ضوابطی که به همه عوامل و عناصر یادگیری منطبق و سازمان می‌دهد و به فعالیت‌های یادگیری نظام

می‌بخشد برنامه درسی است. (ملکی، ۱۳۸۸). آیزنر^۲ به نقل از محمدی و فتحی (۱۳۸۷) برنامه درسی را عبارت از یک سلسله وقایع آموزشی طراحی شده که به قصد تحقق نتایج آموزشی برای یک یا چند فراگیرنده پیش‌بینی شده است، می‌داند. نظام‌های آموزشی^۴ به موازات اجرای وظایف و مسئولیت‌های رسمی و از قبل تعیین‌شده دارای مجموعه دیگری از کارکردها هستند که اگرچه چندان در قالب اهداف و سیاست‌گذاری‌های مصوب و مدون مورد توجه قرار نگرفته‌اند. ولی عملاً تأثیراتی چشمگیر در ابعاد مختلف سلوک و شخصیت یادگیرندگان دارند. در ادبیات علوم تربیتی و برنامه‌ریزی درسی اغلب از این دسته کارکردها و تأثیرات با عنوان برنامه درسی پنهان نام برده می‌شود که به گونه‌ای غیر مستقیم بخشی از تجارب آموزشی و تربیتی فراگیرندگان به‌وجود می‌آورند. در زمینه آثار و نتایج غیررسمی و ناپیدای نظام‌های آموزشی می‌توان بر این نکته تأکید کرد که اثربخشی این تجارب به مراتب بیشتر از روش‌های مستقیم و کوشش‌های آگاهانه است که به‌طور رسمی و آشکار مورد نظر مدرسه و نظام آموزشی است. صاحب‌نظران تعلیم‌وتربیت برای تشریح آموخته‌ها و نگرش‌هایی که تحت‌تأثیر این عوامل ضمنی در فراگیرندگان قرار می‌گیرند و همچنین، پیامدهای آن‌ها از مفهوم، برنامه درسی پنهان، بهره گرفته‌اند. (علوی و همکاران، ۲۰۰۷) تلاش‌های زیادی در جهت غنا و تعالی برنامه درسی صورت گرفته که باعث شده است سه نوع برنامه درسی به‌طور هم‌زمان اجرا می‌شود. این سه برنامه عبارت است از: برنامه درسی آشکار یا رسمی^۵، برنامه درسی پنهان یا ضمنی و برنامه درسی پوچ^۶ یا تهی. آنچه طراحان و برنامه‌ریزان درسی برای رشد و تربیت ابعاد گوناگون شخصیت فراگیرندگان به‌طور آگاهانه طراحی و برنامه‌ریزی می‌کنند و دارای اهداف آموزشی مدون، محتوای معین و سازماندهی شده، اصول و روش‌های یاددهی یادگیری متناسب با اهداف محتوا و شیوه‌های ارزشیابی هماهنگ و پیش‌بینی شده است، برنامه درسی رسمی و آشکار است. اما مجموعه یادگیری‌ها و تجاربی که دانش‌آموزان در نظام آموزشی کسب می‌کنند، به برنامه درسی آشکار محدود نمی‌شود و عوامل دیگری به‌طور اجتناب‌ناپذیری در کنار برنامه‌های درسی رسمی وجود دارد که در بسیاری از جنبه‌ها حتی به‌طور گسترده‌تر، پایدارتر و نافذتر در شکل‌گیری تجارب، انتقال افکار و نگرش‌ها، ارزشیابی و اعمال و رفتار دانش‌آموزان عمل نموده، نفوذ آن کل فرایند تعلیم‌وتربیت را در برمی‌گیرد. چنین تجاربی را که طی تحصیل در مدرسه و کلاس درس آموخته و درک می‌شود و جزو برنامه درسی از قبل تعیین‌شده نیست، برنامه درسی پنهان یا پیامدهای قصدنشده می‌گویند که دارای آثار مثبت و منفی فراوان بر روی دانش‌آموزان است (علیخانی و مهرمحمدی، ۱۳۸۳). هرگاه نظام برنامه‌ریزی درسی برخی از مفاهیم را عملاً در برنامه درسی ننگنجد و با مطالب گنجانده شده در برنامه‌های درسی یا

کتاب درسی با سن عقلی فراگیرندگان متناسب و برای آن‌ها قابل فهم نباشد آن را برنامه درسی پوچ می‌نامند. «محمدی و فتحی، ۱۳۸۷). مارتین (۱۹۷۶) به نقل از داوودی (۱۳۷۸) برنامه درسی پنهان به یادگیری‌هایی اطلاق می‌شود که مورد نظر معلمان (یا به‌طور کلی مدرسه) نیست یا اگر مورد نظر است، فراگیرندگان از هدف آشکار آن شناختی ندارند.

برای توصیف برنامه درسی پنهان الفاظ و عبارات‌های به‌صور رسمی گوناگونی همچون برنامه درسی غیر مدون^۷، پنهان^۸، نامشهود^۹، نانوشته، پیش‌بینی نشده، نامرئی، نتایج غیرعلمی^{۱۰}، محصولات یا نتایج فرعی، حاشیه نظام آموزش مدرسه‌ای^{۱۱} به‌کار رفته است که هر کدام از این عبارات به جنبه‌ای از برنامه درسی پنهان اشاره دارد. (علیخانی و مهرمحمدی، ۱۳۸۳)

هر کدام از این عبارات به مجموعه‌ای از دلالت‌های ضمنی^{۱۲} و جنبه‌ای از مفهوم برنامه درسی پنهان اشاره دارند. تعاریف و تحلیل‌های ارائه‌شده در این زمینه، نشان‌دهنده توجه صاحب‌نظران مختلف بر ابعاد گوناگون موضوع می‌باشد (محمدی و فتحی، ۱۳۸۷). داودی (۱۳۸۷) مطرح می‌کند، واژه‌های گوناگونی به‌جای واژه برنامه درسی پنهان به‌کار می‌روند از قبیل: برنامه درسی نانوشته، بررسی نشده، پوشیده و پنهان. فیلیپ جکسون^{۱۳} در سال ۱۹۸۶ واژه برنامه درسی پنهان را رسماً وارد ادبیات برنامه‌ریزی درسی کرد. او این واژه را در کتاب «زندگی در کلاس درس» مطرح نمود. جکسون به پیامدهای ثانوی نظام آموزشی و دامنه وسیعی از نتایجی که برنامه درسی رسمی می‌تواند موجب وقوع آن شود، اشاره دارد. او برنامه درسی پنهان را مؤثرتر از برنامه درسی صریح می‌داند و اعتقاد دارد که فراگیرندگان این برنامه را از طریق جنبه‌های غیرآکادمیک^{۱۴} محیط آموزشی و روابط اجتماعی متأثر از عناصر قدرت، جمعیت و تشویق به‌طور ضمنی می‌آموزند. (محمدی و فتحی، ۱۳۸۷).

والانس^{۱۵} (۱۹۹۱) به نقل از تقی‌پور و غفاری (۱۳۸۸)، در دایرةالمعارف برنامه درسی، برنامه درسی پنهان را چنین تعریف می‌کند: «برنامه درسی پنهان به عملکردها و نتایج آموزشی‌ای اطلاق می‌شود که با وجود آشکار نبودن در رهنمودهای برنامه درسی یا سیاست‌های آموزش و پرورش، بخش حتمی و مؤثر تجربه تحصیلی است. بیشتر آثار مربوط به برنامه درسی پنهان به ارزش‌ها، تمایلات، هنجارها، طرز تلقی‌ها و مهارت‌هایی پرداخته‌اند که دانش‌آموزان آن‌ها را مستقل از مواد درسی می‌آموزند.»

دکله^{۱۶} (۲۰۰۴) برنامه درسی پنهان را شامل: دانش، اعتقادات، نگرش‌ها، رفتار و قوانینی می‌داند که دانش‌آموزان هم به‌صورت قصدنشده در خود درونی می‌کنند، همچنین اسکلتون (۲۰۰۵) معتقد است که برنامه درسی پنهان مجموعه‌ای از پیام‌های مربوط به دانش، ارزش‌ها، هنجارهای رفتاری و نگرش‌هایی است که یادگیرنده در طول فرایندهای آموزشی به‌طور ضمنی تجربه

می‌کند. این پیام‌ها ممکن است ضدونقیض، غیرخطی و تأکیدی باشد و هر یادگیرنده‌ای آن‌ها را به شیوه‌ای خاص کسب کند.

برنامه‌درسی پنهان را از دو بعد تعریف می‌کنند:

۱. از بُعد «نتیجه» که عبارت از یادگیری‌های واقعی دانش‌آموز است و قبلاً با عنوان اهداف برنامه اعلام نشده، بوده است؛ چه قبلاً توسط برنامه‌ریز قصد شده باشد و چه در عمل رخ داده باشد، یعنی نتایج پیش‌بینی نشده یادگیری باشد.

۲. از بُعد «فرایند» که عبارت از عوامل و فرایندهای تشکیل برنامه‌های درسی پنهان از بعد «نتیجه» می‌باشد. این عوامل می‌توانند شامل تمام یا برخی از عواملی باشند که در تعاریف مختلف برنامه‌درسی پنهان به آن‌ها اشاره شده است؛ نظیر ساختار نظام آموزشی، محیط فیزیکی و روانی مدرسه، تعامل‌های معلم-شاگردی و شاگرد-شاگردی (فتحی و واحد چوکده، ۱۳۸۵).

باقری (۱۳۸۷) نیز بیان می‌کند، برنامه‌درسی پنهان بیشتر در دو دسته مطرح شده است: کارکردگرایان^{۱۷} و نومارکسیست‌ها^{۱۸}، کارکردگرایان برنامه‌درسی پنهان را شامل تأثیراتی نظام مدرسه جهت سازگاری افراد با نظام اجتماعی، در قالب مهارت‌ها، دانش و ارزش‌های اجتماعی، نقش‌آفرینی می‌کند. نومارکسیست‌ها برنامه‌درسی پنهان را ترفند سرمایه‌داری برای باز تولید طبقات اجتماعی و درونی کردن ارزش‌های مربوط به آن‌ها در شاگردان در نظر می‌گیرند.

پژوهش‌های بسیاری در ارتباط با برنامه‌درسی پنهان انجام گرفته که همه آن‌ها بر تأثیرگذاری عمیق این برنامه بر دانش‌آموزان و فراگیران تعلیم‌وتربیت حکایت دارند. در ادامه به عنوان پیشینه نظری تحقیق به چند مورد از آن‌ها اشاره می‌شود:

تقی‌پور و غفاری (۱۳۸۸)، در تحقیقی تحت عنوان «بررسی نقش برنامه‌درسی پنهان در رفتار انضباطی دانش‌آموزان از دیدگاه مدیران و معلمان مدارس راهنمایی دخترانه شهرستان خلخال در سال تحصیلی ۸۹-۸۸» به این نتایج رسیدند: ۱. بین ساختار فیزیکی مدرسه و رفتار انضباطی دانش‌آموزان رابطه معناداری وجود دارد. ۲. بین جو اجتماعی مدرسه و رفتار انضباطی دانش‌آموزان رابطه معناداری وجود دارد. ۳. بین روابط موجود در مدرسه و رفتار انضباطی دانش‌آموزان رابطه معناداری وجود دارد. ۴. بین ساختار سازمانی و رفتار انضباطی دانش‌آموزان رابطه معناداری وجود دارد. ۵. بین سازوکارهای تشویق و تنبیه و رفتار انضباطی دانش‌آموزان در مدرسه رابطه معناداری وجود دارد. ۶. بین میزان کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در مدرسه و یادگیری‌های ناشی از برنامه‌درسی پنهان رابطه معناداری وجود دارد.

در مجموع به نظر می‌رسد باورهای فرهنگی رایج در ایران (برنامه‌درسی پنهان) و همچنین حساسیت‌های فرهنگ ایرانی نسبت به مسائل زنان می‌تواند به رشد آموزش‌های مجازی در سطح عالی

کمک کند و رشد آموزش مجازی می‌تواند آثار مفیدی داشته باشد. علیخانی و مهرمحمدی (۱۳۸۳) در تحقیقی با عنوان «بررسی پیامدهای قصدنشده (برنامه‌درسی پنهان) ناشی از محیط اجتماعی مدارس دوره متوسطه اصفهان» با استفاده از رویکرد افتراقی، مدارس را به دو دسته دارای جو باز و دارای جو بسته تقسیم کردند. از نظر آن‌ها عمده‌ترین پیامدهای قصدنشده مدارس دارای جو بسته به قرار زیر است: ۱. افزایش روحیه اطاعت، تقلید و پیروی محض و کاهش روحیه تفکر انتقادی و برخورد نقادانه با موضوعات و مباحث علمی، ۲. تقویت تمایل دانش‌آموزان به انجام فعالیت‌های یادگیری به صورت انفرادی و نگرش منفی آنان نسبت به فعالیت‌های گروهی، ۳. کاهش میزان اعتماد و عزت‌نفس دانش‌آموزان و تقویت خودپنداره منفی در آنان، ۴. روحیه اطاعت و انقیاد و تمایل به انجام فعالیت‌ها و تکالیف یادگیری به صورت انفرادی در دانش‌آموزان مدارس پسرانه بیش از مدارس دخترانه بوده است، ۵. میزان عزت‌نفس^{۱۹} در دانش‌آموزان مدارس دخترانه بیش از مدارس پسرانه بوده است.

بیانفر و همکاران (۱۳۸۹) در پژوهشی تحت عنوان «تبیین اثر برنامه‌درسی پنهان مدارس بر بازده‌های عاطفی یادگیری در دانش‌آموزان دوره راهنمایی به منظور ارائه مدل» به این نتیجه رسید که آثار برنامه‌درسی پنهان محیط فیزیکی و اجتماعی در اکثر مدارس مورد مشاهده، بر بازده‌های عاطفی دانش‌آموزان، منفی و نامطلوب بود و در اکثر مدارس تعامل معلم‌ها با دانش‌آموزان، تعامل اولیا مدرسه با دانش‌آموزان و با یکدیگر و تعامل دانش‌آموزان با هم منفی بود. این تعاملات از عوامل اثرگذار بر بازده‌های عاطفی دانش‌آموزان اند.

امینی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی به بررسی رابطه مؤلفه‌های برنامه‌درسی پنهان و روحیه علمی دانشجویان دانشگاه کاشان پرداختند که نتایج حاکی از ارتباط معنادار دو متغیر برنامه‌درسی پنهان و روحیه علمی دانشجویان بود فلاح و همکاران (۱۳۹۱) پژوهشی با عنوان بررسی نقش برنامه‌درسی پنهان بر یادگیری دانش‌آموزان در مدارس متوسطه انجام دادند که نتایج نشان داد قوانین و مقررات مدرسه، روابط میان فردی، روابط متقابل معلم و دانش‌آموز و آگاهی معلمان از عوامل مؤثر در برنامه‌درسی پنهان، در یادگیری دانش‌آموزان مؤثر می‌باشند. کریگ^{۲۰} (۲۰۰۶) در تحقیقی تحت عنوان «فرهنگ مدرسه: برنامه‌درسی پنهان، مسئله مختصر» بیان می‌کند که فرهنگ مدرسه، مثبت یا منفی از چشم‌انداز و ارزش‌های پذیرفته شده‌اش ناشی می‌شود. فرهنگ قوی یا ضعیف به اقدامات، نسبت‌ها، نهادها، مراسم و آیین‌هایی که از نزدیک با این دیدگاه هم‌تراز شده‌اند بستگی دارد.

بارانی و همکاران (۲۰۱۱) در تحقیقی تحت عنوان «شاخص‌های کیفیت برنامه‌درسی پنهان در مراکز آموزش عالی» که در

مذهبی و ضرورت ارائه پایان نامه در مقاطع تحصیلات تکمیلی اشاره کرد که نقش بسیار نافذی در شکل‌گیری تجربیات قصد نشد. (برنامه درسی پنهان) دارد.

راهکارهای مناسب برای دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت در مورد برنامه درسی پنهان

با توجه به تعاریف مطرح شده و آشنایی با مفهوم برنامه درسی پنهان و تأثیرات متفاوت و عمیق آن در حوزه تعلیم و تربیت فراگیرندگان ضرورت دارد برنامه‌هایی نیز برای کنترل و مقابله با تأثیرات این برنامه طراحی و تدوین شود. بر این اساس، از بعضی راهکارهایی که می‌توان از آن‌ها استفاده کرد عبارت‌اند از:

۱. جو اجتماعی حاکم بر مدرسه، عامل بسیار مهمی در شکل‌گیری یادگیری‌های قصد نشده دانش‌آموزان است. این جو باید همواره از سوی دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت مورد شناسایی دقیق قرار گرفته و رد بهبود آن اقدام شود تا از آثار سوء آن بر رفتار و عملکرد دانش‌آموزان جلوگیری شود.

۲. لازم است آگاهی و اطلاعات مدیران برای ایجاد جوی مطلوب و اعمال مدیریت و رهبری مشارکتی در مدرسه افزایش یابد. بدیهی است نبود حق انتخاب در برنامه درسی، ارزشیابی نامناسب، نبود رابطه نزدیک و مناسب بین مدیر، معلمان و دانش‌آموزان و قوانین و مقررات خشک، تمرکز در تصمیم‌گیری‌ها و تقویت تفکر مکانیکی در مدارس موجب شکل‌گیری جو نامطلوب در مدارس می‌شود.

۳. از طریق دوره‌های آموزش ضمن خدمت، برگزاری دوره‌های کوتاه‌مدت و کارگاه‌های روش تدریس باید آگاهی مدیران و معلمان را در زمینه مفاهیم و نظریه‌های برنامه درسی، خصوصاً برنامه درسی پنهان افزایش داد.

۴. شایسته است در الگوهای طراحی برنامه‌های درسی و تعریف نقش فعال‌تر برای معلمان و دانش‌آموزان در فرایند تعلیم و تربیت بازنگری شود.

۵. معلمان را باید جهت به کارگیری روش‌های یاددهی-یادگیری متناسب با محیط اجتماعی مطلوب آموزش داد تا فرصت‌های لازم برای مشارکت دانش‌آموزان را فراهم آورند و از نظرات، پیشنهادات و انتقادهای آن‌ها بیشتر استقبال کنند.

۶. موجودیت، ماهیت، اهمیت و تأثیر یادگیری‌های تعریف نشده باید به‌طور کامل به‌وسیله طراحان، مدیران، معلمان، دانش‌آموزان، والدین و جامعه شناخته و درک شود.

دانشگاه‌های استان گیلان برگزار شده بود موارد زیر را به‌عنوان شاخص‌های کیفیت برنامه درسی پنهان معرفی کردند: ۱. استفاده از روند مدرن در برنامه درسی، ۲. برگزاری سخنرانی‌های علمی، ۳. استفاده از فناوری‌های نوین در آموزش، ۴. برنامه درسی انگیزشی، ۵. مشاوره و راهنمایی، ۶. برگزاری مجامع علمی، ۷. توجه کامل به یادگیری در دانشگاه‌ها، ۸. برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای کارکنان، و ۹. امکانات و تجهیزات.

عوامل شکل‌گیری برنامه درسی پنهان

ایزدی و همکاران (۱۳۸۸) عوامل شکل‌گیری برنامه درسی پنهان را شامل عوامل زیر می‌دانند.

۱. دیوان سالاری، قوانین و مقررات، روش‌ها و نظام‌های مدیریت مدرسه عناصر مهمی در برنامه درسی پنهان هستند. از نمونه‌های آن‌ها می‌توان به کلاس‌های مدرسه، گروه‌بندی دانش‌آموزان، سازمان‌دهی عمومی مدرسه، شرایط آزمون برای فارغ‌التحصیلی، سرزنش، تمسخر و غیره اشاره کرد.

۲. جو اجتماعی مدرسه عاملی نافذ در مدرسه است که آثارش آن‌چنان قابل مشاهده نیست. معلمان باید در طرح‌ریزی تدریس خود از طبیعت ارتباط میان فردی که بین دانش‌آموزان و کارکنان مدرسه وجود دارد، آگاهی یابند. به عبارت دیگر، جو مدرسه ترکیبی از هنجارها، انتظارات و عقاید مشخص‌کننده نظام اجتماعی مدرسه است که به‌وسیله اعضای مدرسه ادراک می‌شود.

۴. اقتدار و ساختار مدرسه: منظور از اقتدار، قدرتی است که دارای مشروعیت باشد. در این زمینه، مدیران آموزشی به دلیل ایفای نقش‌های چندگانه و مهم و تأثیری که به خاطر عملکردشان بر جو اجتماعی و عاطفی مدرسه می‌گذارند، از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. مدیر و مجموعه اداری مدرسه می‌توانند از طریق ایفای نقش خود در قالب برنامه درسی پنهان به کنترل رفتارهای قلدرمآبانه (مبتنی بر پرخاشگری) دانش‌آموزان فائق آید. (کاظمی و مهرام، ۱۳۸۹)

به عقیده صفایی موحد و همکاران (۱۳۸۹) اگرچه این عوامل را می‌توان در دانشگاه نیز مؤثر دانست، اما شرایط ویژه مقرراتی و فرهنگی آموزش در ایران، مانند هر کشور دیگر، باعث می‌شود که عوامل مؤثر دیگری نیز در شکل‌گیری برنامه درسی پنهان به ایفای نقش بپردازند. از جمله این شرایط، حق انتخاب استادان در معرفی کتاب‌های درسی، حق انتخاب استادان معرفی شده از سوی دانشگاه توسط دانشجویان، اختلاط جنسیتی، قومی،

۷. محققان با همکاری دانش‌آموزان در مقاطع مختلف تحصیلی باید به انجام پژوهش‌های کیفی برای شناخت دقیق یادگیری‌های قصدنشده مدارس و ارائه راهکارهایی برای مقابله با پیامدهای منفی آن بپردازند. این کار باید یکی از وظایف مربیان هر مدرسه باشد.

۸. شیوه‌های ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان نباید صرفاً به اهداف از قبل تعیین شده و یادگیری‌های قابل اندازه‌گیری محدود شود بلکه باید به‌طور مرتب ارزشیابی‌های کیفی برای کشف یادگیری‌های قصدنشده به عمل آید تا واقعیت‌هایی که دانش‌آموزان در مدرسه تجربه می‌کنند، بهتر درک شده و بازخورد مناسبی برای بهبود فرایند تعلیم‌وتربیت فراهم شود.

۹. به‌منظور شناخت محتواها با فرایندهایی که برای دانش‌آموزان مفید به‌نظر می‌رسد، (اما در برنامه‌های درسی رسمی گنجانده نشده و دانش‌آموزان از تجارب مفید و کاربردی آن‌ها در زندگی خود بی‌بهره‌اند باید تحقیقات کافی به عمل آید تا این جنبه فراموش‌شده برنامه نیز مورد توجه طراحان و مجریان برنامه‌های درسی قرار گیرد. ضرورت این موضوع برای دست‌اندرکاران تعلیم‌وتربیت، برنامه‌ریزان، مدیران و معلمان دعوت به ژرف‌نگری در مسائل تعلیم‌وتربیت و پرهیز از هرگونه ساده‌پنداری و سطحی‌نگری است. اهمیت توجه به برنامه درسی پنهان به دلیل تأثیرات عمیق و ماندگاری است که بر دانش‌آموزان می‌گذارد و به‌نظر صاحب‌نظران تأثیر آن از برنامه درسی رسمی نیز بیشتر است. با توجه به افزایش روزافزون تأثیرات این نوع برنامه بر ابعاد تحصیلی و اجتماعی فراگیرندگان به خصوص دانش‌آموزان پایه‌های تحصیلی پایین‌تر نیاز است با بررسی و پژوهش‌های متنوع در تمامی حوزه‌های تحصیلی از جمله منابع درسی، محیط تحصیلی و عوامل اجرایی از جمله معلمان تأثیرات آن شناسایی و در جهت برطرف کردن و یا کاهش تأثیرات نامطلوب این نوع برنامه اقدام شود امید است با توجه به پژوهش‌های کاربردی مطرح شده در این مقاله و نیز پژوهش‌های مرتبط با آن، دست‌اندرکاران این حوزه بتوانند تأثیرات این برنامه‌ها را به حداقل رسانند و آن‌ها را به سمت هدف مورد نظر هدایت کنند.

پی‌نوشت‌ها

1. Hidden Curriculum	12. Implicit
2. Relationship	13. philip Jackson
3. Eisner	14. Non- academic
4. ???	15. Valance
5. Formal curriculum	16. Dekle
6. Null curriculum	17. Functionalists
7. Unstudied Curriculum	18. Nvmarksysys
8. Covert	19. Self- esteem
9. Unsenble	20. Craig
10. Non Academic	21. mediha and Ahmet
11. Residue of schooling	22. Adana

منابع

احمدی، علی‌صفر؛ **مدرسه نامرئی**. انتشارات مدرسه، تهران، ۱۳۸۵.

اسکندری، حسین؛ **برنامه درسی پنهان**. انتشارات نسیم، تهران، ۱۳۸۷.

امینی، محمد. مریم مهدی‌زاده، زهرا ماشاء‌اللهی نژاد، مرضیه علیزاده، «بررسی رابطه بین مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان و روحیه علمی دانش‌جویان». فصلنامه پژوهش برنامه‌ریزی در آموزش عالی. شماره ۶۲، ۱۳۹۰.

باقری، زهره و خسرو باقری (۱۳۸۷) «راهنمای درونی کردن ارزش‌های اخلاقی از طریق برنامه درسی». فصلنامه مطالعات برنامه درسی، سال ۲، شماره ۸.

بیانفر، فاطمه. حسن ملکی. علی‌اکبر سیف، علی دلاور، «تبیین اثر برنامه درسی بر بازده‌های عاطفی یادگیری در دانش‌آموزان دوره راهنمایی به منظور ارائه مدل». فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی، سال پنجم، شماره ۱۷، ۱۳۸۹.

تقی‌پور، حسینعلی. هاجر غفاری، بررسی نقش برنامه درسی پنهان در رفتار انضباطی دانش‌آموزان از دیدگاه مدیران و معلمان مدارس راهنمایی دخترانه شهرستان خلخال در سال تحصیلی ۸۹-۸۸. مجله علوم تربیتی، سال دوم، شماره ۷، ۱۳۸۸.

داودی، محمد برنامه درسی پنهان. روش‌شناسی علوم انسانی (حوزه و دانشگاه)، شماره ۱۹، ۱۳۷۸.

صالحیان، محمود؛ «نگاهی به معلم و برنامه درسی پنهان» مجله معلم، شماره ۱، ۱۳۸۹.

صفایی موحد، سعید عطاران، عزیزاله محمد تاجیک اسماعیلی، «واکاوی هنجارهای (برنامه درسی پنهان) مؤثر بر انتخاب استاد راهنما: یک مطالعه پدیدار شناختی فصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی، سال ۱، شماره ۱، ۱۳۸۹.

علیپور، وحیده. جمیله علم‌الهدی، محمدرضا سمرمدی، «جنسیت با نگاه به برنامه درسی پنهان در آموزش مجازی ایران: جنسیت به عنوان عامل فرهنگی، اجتماعی». دو فصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی، سال ۱، شماره ۲، ۱۳۸۹.

علیخانی، محمدحسین. محمود، مهرمحمدی، «بررسی پیامدهای قصدنشده (برنامه درسی پنهان) ناشی از محیط اجتماعی مدارس دوره متوسطه اصفهان» مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران اهواز، دوره سوم، سال یازدهم، شماره ۳ و ۴، ۱۳۸۳.

فتحی و اجارگاه، کورش. سکینه واحد چوکده، شناسایی آسیب‌های تربیت شهروندی در برنامه درسی پنهان: نظام آموزش متوسطه نظری از دیدگاه معلمان زن شهر تهران و ارائه راهکارهایی برای بهبود وضعیت آن. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۱۷، سال ۵، ۱۳۸۵.

فلاح، وحید. ابوالقاسم، بریمانی، کیومرث نیازآذری. همایون مومنی، هیلدا، مهدوی. «بررسی نقش مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان بر یادگیری دانش‌آموزان در مدارس متوسطه». فصلنامه مدیریت، سال نهم، ویژه‌نامه بهار، ۱۳۹۱.

کریمی، فاطمه، **برنامه درسی پنهان: تأکید بر تربیت اجتماعی**. فصلنامه راهبردهای آموزش، دوره ۵، شماره ۲، ۱۳۹۱.

کاظمی، صدیقه. بهروز مهram. «کوشی در عملکرد مدیریت آموزشی به‌عنوان مؤلفه‌ای از برنامه درسی پنهان در تربیت ارزشی دانش‌آموزان». فصلنامه مطالعات برنامه درسی، سال پنجم، شماره ۱۷/۱۳۸۹.

محمدی‌مهر، مژگان. کورش فتحی و اجارگاه. «جایگاه برنامه درسی پنهان در آموزش مداوم پزشکی» مجله راهبردهای آموزش، سال اول شماره ۱، ۱۳۸۷.

ملکی، حسن. **صلاحیت‌های حرفه معلمی**: برنامه درسی پنهان و طراحی آموزشی. رشد معلم، شماره ۱۱۳، ۱۳۸۸.

Alavi, R., Abdollahi, A. and Ahmadi, A. (2007); "The Hidden Curriculum: Research in implicit Learning in School; Case: Scientific Spirit"; Education, Vol. 23, No. 90 (in persian).

Barani, Ghasem. Azma, Fereydoon. Seyyedrezai, Seyyed haanss (2011); **Quality Indicators Of Hidden Curriculum in Centers Of Higher Education**. Science direct. 1657-1661.

Dekle, Dawn (2004); "The curriculum the Met curriculum: Guarding the Colden Apples of University Culture"; PHIKAPP PHI forum, Vol. 84, No. 4.

Skelton, A. (2005); **studying Hidden curriculum: Developing a perspective in The postmodern Insights**; Curriculum Studies.

Mediha, Sari. Ahmet, Dogayan (2009); **Hidden Curriculum On Gaining The Value Of School For Human Dignity: A Qualitative Study in Two Elementary Schools in Adana**. Education Sciences: Theory and practice, V9, N2, p925- 940.

Craig D. Jerald (2006); **School Culture: The Hidden Curriculum**. Center For Comprehensive School Reform And Improvement.